

LİSE FELSEFE MÜFREDAT PROGRAMI HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Bugün liselerde uygulanan müfredat programı 45 yıl önce hazırlanmış olan ve o zamandan beri hiçbir esaslı değişiklikten geçmeyen programın son kopyasıdır. Bu program memleketimizdeki eğitim seviyesi gözönünde bulundurulmuş yapılmadı; Batıdan, Fransız eğitim sisteminden (St. Louis Lisesi programından) olduğu gibi aktarıldı; hatta başlangıçta tercüme bile edilmedi; liselere metnin Fransızcası gönderilmişti. Bugün bu program Fransada çoktan terkedilmiş olmasına rağmen, bizde uygulanmaya devam ediyor. O zamanlar, yeni kurulan Cumhuriyetimiz «Batılılaşma» düşüncesine dayanarak birçok bilgi alanlarını olduğu gibi alıyordu; fakat şimdi aradan yarım yüzyıl geçmiştir.

Programla birlikte aktarılan görüş, 1860'dan 1895'e kadar hakim olan metodolojist-psikolojist-sosyolojist görüştür. Bize şu yolla girmiştir. Alman düşünürü W. Windelband, «Bilimleri Sınıflandırma ve Bilim ve Felsefede Metod» adlı yazısında bilimleri metodolojik bakımdan sınıflara ayırdı, yani onları (felsefî bilimler dahil) araştırma alanlarının özellikleri bakımından değil, kullandıkları ortak metodlar bakımından sınıflandırdı. Windelband'ın metodolojisi Fransada Durkheim ve Bergson'un düşünceleriyle birleştirildi ve o devirde kültürümüzü Fransadan aktarmaya çalışan nesil tarafından benimsenerek memleketimize sokuldu. Böylece bugünkü programımız, bilim araştırmaları bakımından hiçbir önemi kalmayan ve Batının geride, geçen yüzyılda bıraktığı bir karmadan meydana gelmiştir. Bu programa uygun olarak hazırlanan ders kitaplarının lise öğretimine zararı dokunmuştur.

Biz burada felsefe ve mantık programları üzerinde duracağız. Bu programların artık yürürlükte kalmayacağını göstermek için birkaç tarihî bilgi vermek gerekmektedir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru felsefede yeni bir şey yapılamayacağına, ancak felsefe sistemlerini peşpeşe sıralayan bir felsefe tarihçiliği yapılabileceğine inanılıyordu. Felsefenin bağımsız bir araştırma alanı ve kendine has problemleri olduğu kabul edilmediğinden, o, bilim teorisinin, psikolojinin, sosyolojinin, etiğin, estetiğin içinde eriyordu. Bu durum 1905'de Husserl'in fenomenolojisinin ortaya çıkışıyla şöyle bir düşün-

cenin ileri sürülmesine kadar devam etti : «felsefe, felsefi sistemlerden değü, fenomenlerden, 'varolan'dan hareket etmelidir; felsefenin yönünü ancak fenomenler, 'varolan' belirler.» Kısa zamanda Batı felsefesinin ortak bir düşünçesi olan bu sözler, hiçbir bilime metod dükte edilemeyeceğini, herşeyin, tıpkı pratik hayatımızda olduğu gibi işbaşında öğrenilebileceğini anlatmasıyla, basit olan, fakat bütün bilginin başlangıcı olan bir gerçeği gözönüne koydu; felsefeyi birbirine zıt, birbirine faydasız görüşlerin yığını olmaktan kurtardı.

Bügi hazır metodların öğrenilmesiyle elde edilmez; metodlar bilimin kendisi değil, araçlardır. Metod, araştırılan obje alanı tarafından tayin edilir: Araştırmanın ilerlemesi demek, metodların obje alanına uygun olarak değiştirilmesi, akıcılık kazanması demektir. Kalıplaşan metodlar bilimin yolunu kapatırlar. Bunu anlamak basittir. Bir kunduracı yahut bir terzi, mesleğini kunduracılık yahut terziilik üzerine yazılan yazıları okumakla, modelleri öğrenmekle değil, bir ustanın yanında çalışmakla edinir. Felsefede ve bilimde de aynı yoldan geçilir. Fakat bizim öğretim sistemimiz, körpe beyinleri kalıplaşmış metodları ve bilgileri öğrenmeğe zorluyor. Metodolojinin pratik sonucu budur.

Psikolojismâ gelince; psikolojism birçok bilimleri psikolojik prensiplerle temellendirmeğe çalışan bir akımdı. Bilgi teorisi, etik, mantık, tarih, hatta hukuk psikolojinin bünyesinde eritiliyor, psikolojik motiflerle açıklanarak prensiplere dayatılıyordu. Psikolojismın felsefeye zararı bilgi teorisinin ve mantığın problemlerini kendisine maletmesindedir. Psikolojism üç ayrı problem alanını birbirine karıştırdı : 1. funktion olarak düşünme (psikolojinin alanıdır); 2. akt olarak düşünme (bilgi teorisinin alanıdır); 3. düşünmenin ürünü olan düşünceler ve düşüncelerden meydana gelen yargılar (mantığın alanıdır). Bugün sınırları belirlenmiş olan ve birbirine müdahale etmeden araştırmalar yapan bu bilimlerin artık birbirine karıştırılmalarına da imkân yoktur. Fakat gerek program, gerek lise kitapları psikolojismın ön yargılarını halâ «bilgi» sanıyorlar.

Psikolojinin kendi alanı içinde çalışması ve toptancı bir görüş olan psikolojismın elinden kurtulması 1924'de Gestalt-psikolojismın kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bunu hatırlatmamızın sebebi, müfredat programında, mantık bölümünün birinci maddesinde «düşünmenin prensipleri» diye mantığa ait olmayan bir deyim kullanılmasıdır.

Sosyolojisme gelince : Bu görüşün kaynağı Hegel'in tarih felsefesidir ve Durkheim tarafından Darwinism ile karıştırılarak sosyoloji adı altında

Fransaya sokulmuştur. Hegel'in «Gemeingeist» teorisini ustalıklarla evirip çeviren Durkheim onu Darwinizm'in organik alanda iddia ettiği gelişme prensibinin toplumlara uygulanan bir şekli ile birleştirdi ve «conscience collective» teorisini ortaya attı. Ortak şuur anlamına gelen bu kavram bizde-iki anlamlı «conscience» kelimesinin Ziya Gökalp tarafından yanlış tercüme edilmesiyle ortak vicdan, yahut Gökalp'm orijinal kelimeleriyle «mâşerî vicdan» şeklinde yerleşti. Durkheim'in teorisi, fenomen temelinden yoksun olduğu için zamanla rafa kaldırıldı. Bugünün sosyolojisi teorik toplum fosilleriyle uğraşmıyor; fakat bizde okutulan sosyoloji phylojenetik teorilerin bir yığını olmaktan ileri gidememektedir.

Bu yanlışlıkların sürüp gitmesinin sebepleri araştırılmalı ve açıklanmalıdır. Bunlardan biri bizde kökleşmiş olan «hafızlık» geleneğidir. Bugün Batıda yazılmış kitapları ezberleyerek yapmağa çalıştığımız işlerimizi eskiden Arapça ezbercilikle yapmağa çalışmışız. İkisi arasında esasta hiçbir fark yoktur. Hafızlık geleneği negatiftir; arkasında belli bir gaye gizlidir: problemlere kendi gözümüzle bakmamızı ve onlara kendi çözümlerimizi getirmemizi engellemek. Bu sosyolojik bir olaydır ve bütün ayrıntılarıyla açıklanmalıdır.

Şimdi, önce felsefe programının maddelerini inceleyeceğiz. Daha ilk maddede tarifler isteyen ezbercilikle karşılaşyoruz :

Madde 1.— Felsefî düşünüş nedir? (Bilim, felsefe, bilgin, filozof.)

Bilimin, felsefenin ne olduğu tarifler yaparak değil, ancak işbaşında, yani onların problemleriyle karşı karşıya gelerek anlaşılır. Hiçbir bilimci ve filozof «felsefe nedir?», «bilim nedir?» gibi abstrakt sorulardan kalkmaz. Felsefî düşünüşü sağlamak için önce öğrenciyi felsefenin disiplinleriyle ve bu disiplinlere ait problem gruplarıyla tanıştırmak gerekir.

Madde 2.— Felsefî düşüncenin cemiyetlere göre gelişmesi: Felsefe ve cemiyet.

Her insan gibi, bir filozofun düşüncesi de içinde yaşadığı zamandan ve cemiyetten kopuk değildir; fakat filozof cemiyetinin bir sözcüsü de değildir. Tersine o, içinde yetiştiği cemiyetin verilmiş şartlarıyla ve zamanın hazır bilgisiyle yetinmeyen, onlara karşı çıkarak yenilik getiren kimsedir; onun getirdiği yenilik, bilginin bir adım daha ilerlemesi demektir. Bilgi, şu yahut bu cemiyetin değil, insanlığın ortak malıdır. Cemiyetlere göre değişen bilgi değil, «dünya görüşü» adı altında toplayabileceğimiz dinî-ahlâkî inançlardır.

Bir filozofun düşüncesinde bu inançların etkisinin yahut baskısının izi olabilir; fakat felsefede problematik olan bunlar değildir; problematik olan, geleceğe açık olan bilgilerdir. Örneği, Descartes'ın mükemmellik idesinden türettiği tanrı ispatının bugün hiçbir önemi kalmamıştır; fakat onun «cogito»-den kalkarak bilgi teorisini yeniden kurma çabası, felsefede çığır açmıştır. Başka bir cemiyetten olan İngiliz Hume, Descartes'ın ikinci derecede önem verdiği «tecrübe»yi «impression» teorisi ile ön plana koydu. Bir Alman olan Kant ise her iki unsurun aynı derecede önemli olduğunu ve bilginin aprioriliğinin ancak bu şekilde gösterilebileceğini söyledi. Böylece, ayrı cemiyetlerden olan üç filozof ortak bir problemi işlediler.

Programın bu maddesinde sosyolojizmin yanlış bir iddiası olan sosyal-determinizm gizlidir. İnsanı çevresine yapışık addeden bu görüş, bilim kıtlığında bir kaderciliği de birlikte getirir. Bu görüşün, verilmiş olanla yetinmeğe alıştırılmış bizim cemiyetimizin insanların düşüncesine uygun geldiğine şaşmamalıdır. Böyle bir görüşle problemlerin gelişmesi nasıl anlaşılabilir?

Filozofları düşünce tarihi içinde görebilmek için iki uçtan birine saplanmamak gerekir. Bunlardan biri, sanki filozof insan değilmiş gibi onu kendi tarihinden koparan ve tarih-üstü sanan individualism, diğeri de insanın kendisini ve çevresini değiştirme gücünü göremeyen sosyal-determinizm. Bilginin ilerlemesi olayı bu her iki aşırı görüşü reddeder.

Madde 3.— Felsefe meseleleri; bu meselelerin doğuşu ve hal yolları; dogmatik, şüpheci, tenkitçi, iskolastik, pozitif düşünüş.

Felsefenin bilgi teorisi, mantık, ontoloji, tarih felsefesi, etik, sanat felsefesi, dil felsefesi vbg. disiplinleri vardır. Yukarıdaki maddede «felsefe meseleleri» deyimiyle bu disiplinlerden hangisinin meseleleri kastediliyor? Eğer hepsi kastediliyorsa, bunlar lise programına sığmazlar; eğer birkaçı kastediliyorsa, belirtmeleri gerekirdi. Disiplinlere «ism»lerle girmek hatalı bir başlangıçtır, çünkü «ism»ler birer sistemdirler ve gelip geçicidirler. Kalıcı olan ve kalıcı oldukları için üzerinde yürünüp işlenen, problemlerin kendileridir. Bütün lise programları şu üç husus gözönünde tutularak hazırlanmalıdır: 1. öğrenciye teorik tartışmaların henüz bir sonuç vermediği bilgiler değil (bu ancak üniversitede yapılabilir), kalıcı bir nitelik kazanmış olan bilgiler vermek; 2. öğrencinin problemler üzerinde bağımsız düşünmesini sağlamak; kitapları öğrenmeleri için değil, anlamaları için okutmak; 3. öğretmenlerin araştırma yapabilmeleri için imkânlar sağlamak; çünkü kendisi

araştırma yapmayan bir öğretmen öğrencilerine bağımsız düşünmeyi aşılamaz.

Madde 3'ün ikinci kısmında felsefe problemlerinin doğuşunun ve hal yollarının anlatılması isteniyor. Bu şartıtcı bir istektir. Felsefe problemlerinin doğuşunun kesin bir tarihi yoktur. Bugün bazı vesikalara dayanarak Thales başlangıç olarak alınıyor; fakat bu bir kaynak sorusu yapılmıyor. Felsefi düşünme, dünyayı efsanelerden sınırlanmış bir temele dayatarak açıklama çabasıyla başlar. Bu da yoktan var olmamıştır; Greklerden önce Karyahlılara, Hititlere, Sümerlere kadar uzanmaktadır; fakat bunun üzerinde bizi iyice aydınlatacak belgeler yoktur. Tabii bütün bunlar lise programından öteye! Felsefe problemlerinin çözüm yollarına gelince: Eğer problemler birer klişeden ibaret iseler, onları «ism»lerin yakasına takmak kolaydır; fakat problemler halis iseler, çözüldükçe tükenmezler, tersine, araştırmalarla daha da zenginleşirler, çoğalırlar. Önemli olan, problemlerin filozoftan filozofa gelişmesini göstermektir; lisede bu ancak en genel hatlarıyla yapılabilir.

Programın aynı maddesine göre felsefe problemleri dogmatik, şüpheci, tenkitci, skolastik, pozitif terimleri altında incelenecek. Bu tutum, üstünlükçü felsefe tarihçiliğinin tutumudur ve bunlardan derlenen lise kitaplarına da aynen geçmiştir. Bu tutum dogmatiktir ve felsefi tutumun zıddıdır.

Lise kitaplarında Kant bazen dogmatik bir filozof olarak gösteriliyor. Kant'ın eserlerinin birkaç satırını okuyan bir kimse bu iddianın yanlışlığını hemen anlayacaktır. Dogmalar dinde vardır, çünkü din ilk yargıların hiçbir zaman eleştirmez. Şüphecilik ile de çok defa Descartes ve Hume kastedilir; fakat bu filozoflar için «şüphe» bilginin bir vasıtasıdır. Descartes'de «res dubitans» (şüphe eden varlık), «res cogitans»a (düşünen varlığa) zemin hazırlar. Descartes'ın şüphesi bilgiye karşı değil, kendisinden önceki felsefeye karşı takındığı bir tavidir. Hume ise olayların kausalitesinin objektifliğinden şüphe etmişti; çünkü ona göre empirik olan her şeyin beklenenden başka türlü sonuçlanması mümkündü; olaylar (matters of fact) alanında kausalite subjektif bir alışkanlıktan başka bir şey değildi. Antik Çağda ise «şüphe» bambaşka bir anlamdaydı: bilginin imkânsız olduğu, çünkü süje ile obje arasında bir bağın kurulamayacağı, süjenin kendi içinde kapalı kaldığı, dışardan hiçbir şey almadığı, bilgi sanılan şeylerin bir «şuur muhtevası»ndan ibaret olduğu, yani mutlak bir şüphecilik hakim olmuştu.

«Tenkidci» terimi «kritisizm»in karşılığıdır. Bu da Kant'a atfedilir. Kant'a kristisist denemesinin sebebi onun üç kitabının adlarının «kritik»

kelimesiyle başlaması olsa gerek. Kant'ın çabası, Ortaçağdan beri sürüp gelen ve aklın bilme gücünü sınırsızlaştıran bir görüşe sınır koymaktı; böylece, üzerinde ilerlememize imkân olmayan bir problem alanı; metafizik, belirlenmiş olacaktı. Kant'ın bu alanı belirlemesiyle metafizik problemler yeni bir anlam kazandılar; metafizik, aklın reddedemediği, fakat aynı zamanda çözümediği problemlerin alanı olarak belirlendi. Kant'ın bu çabasına daha kendi zamanında bir isim takmak istenmiştir. Bu yüzden Kant, yanlış anlamlara engel olmak için «Saf Aklın Kritisizmi»ni yeniden anlatan küçük bir kitap yazmak zorunda kaldı (Prologomena). Bilimle uğraşan her insanın kritik bir tutumda olması olağandır ve lüzumludur; fakat bu yüzden ona 'kritikçi' lâkabı takılmaz.

«Skolastik felsefe» ile de şu anlaşılır: bütün bilgiyi mantık prensiplerine dayatma ve var olanı mantıkî çıkarımlarla ispat etme çabası. Bu, Ortaçağa hâkim bir görüştür; fakat her devirde zaman zaman canlanır. Skolastik felsefe, sırf mantıkla bilgi sağlanabileceği görüş, günümüzde de modern bir skolastisizm olan sembolik mantıkla ortaya çıktı ve bilgi teorisi ile mantığın alanlarının birbirine karışmasına sebep oldu. Mantık programını incelerken bu konuya yeniden döneceğiz.

Her kavramcılık bir skolastisizmdir. Kavramcılık, mevcut bilgiyi tarif etmekten, onu bir baştan, bir sondan, bir ortadan okuyarak tariflerin tarifini yapmaktan ve bu tarifleri de bilgi sanmaktan başka birşey değildir. Kavramcılık bilgi sağlamadığı gibi, bilimlere ve felsefeye müdahale ederek onların kavramlarını bulandırır. Bilim kendi kavramlarının hesabını verir; bu kavramlar her bilimin kendi araştırması içinde oluşur ve gelişirler; felsefe kavramları için de aynı şey geçerlidir.

Pozitif düşünüş: pozitivism'in karşılığıdır. Memleketimizde bunun kadar yanlış anlaşılan bir terim daha gösterilemez; çünkü bu terimle «pozitif» kelimesinin günlük dindeki anlamı karıştırılır ve pozitivism'in «müspet» birşey olduğu sanılır. Bizde pozitivism bir övgü deyimidir; halbuki bu, felsefe için bir yergidir. Sebebi: pozitivism'in dayandığı temel «idrak» (algı)dır. Pozitivism bütün bilgiyi algılara götürür, yani algılara «verilenler» ne ise bilgi odur; insan bilgisinin diğer unsurlarının önemi (düşünme, anlama, önceden görme, önceden tasarlama, vbg. aktlar) sifira inerler. Latince «ponere» (koymak) fiilinin partisipi olan «positus»dan yapılan pozitivism, insanın karşısına ne konursa ancak onu bilebileceğini iddia etmekle, insanı aciz, pasif bir varlık olarak görüyor. Türkiye'de bir zamanlar ünü olan H. Reic-

henbach'm şu sözünü hatırlayalım : «Ben şimdi Sirkeci Garını görmüyorum, mevcut olup olmadığı hakkında hiçbirsey söyleyemem.» (Reischenbach bu sözleri Edebiyat Fakültesinin eski binası olan Zeynep Hanım Konağında verdiği derslerde söylemiştir.) Positivism de bugün tarihin kendisine ayırdığı felsefi raftadır.

Madde 4.— Bilginin çeşitli yönlerden ele alınması ve gelişmesi (rationalist, ampirist, pragmatist ve entüistyonist görüşler).

Bilginin gelişmesi, Madde 3. deki «ism»lere bağlı görülüyor. Adları sayılan ism'ler süjekt ile objekt arasındaki münasebeti açıklamaya çalışan teorilerdir; fakat bunların bilginin gelişmesi problemi ile ilgileri yoktur. Bu bakımdan Madde 4. belirsizdir: bilginin nasıl meydana geldiği mi soruluyor, yoksa nasıl ilerlediği mi? Birincisi kaynak sorusudur ve çeşitli yönlerden ele alınmıştır; ikincisi ise, bilgi fenomeninin tahliline yönelen bir sorudur. Kaynak sorusunda rationalism, süje-obje münasebetini akıla, empirism duyulara dayatır. Pragmatism bu soruyu gerçeklik = fayda formülüyle açıklamak ister. Intuitionism bilgiyi «seziş»e bağlar; fakat «seziş», hesabı verilmeyen büyüden de karanlık kalan bir kavramdır.

Program bu ism'lerle Madde 3. de sıralanan ism'lerin içiçe girmiş olduklarının farkında bile değildir. Bu yüzden lise kitaplarında sunî ayırımlar yapılıyor ve tutarsızlıklara düşülüyor.

Madde 5.— Ahlâk probleminin konusu.

Problemleri insan koymaz; problemler ne insan ne de tanrı tarafından konabilir. Problemler «var»dırlar; çözülsünler yahut çözülmeyinler, her alanda kendisinde «var»dırlar. Varolanın alanlarını bilimler inceler; bu alanları birbirine bağlayan prensipleri de felsefe inceler. Ahlâk (etik) insan varlığının bir çeşit problemlerinin toplandığı bir alandır; ahlâk insanların eylemlerini, hareketlerini inceler. Bunlar insanlararası münasebetlerde ortaya çıkarlar: çıkarıcı yahut dürüst insanlar olduğu için bu problemler «var» oluyorlar. «Ahlâk probleminin konusu» deyimi positivism'in bir yâdigândır; ama elbette ki bir hırsızlık algılanmıyorsa, o hırsızlık yapılmamış demek değildir!

Madde 5a.— Ahlâki hürriyet nedir? Bunun hakkında çeşitli deliller.

İnsanlar arasındaki olaylara bakacağımız yerde gene tarifçiliğe sapanarak «hürriyet nedir?» gibi bir soruyla delil arıyoruz. Bunun yerine, «in-

san hayatında ne gibi durumlarda hürriyet ortaya çıkar ve ne gibi durumlarda çıkamaz» gibi bir soruyla araştırmaya girilebilirdi. Çeşitli eylemlerini gerçekleştirmeye çalışan insan, bunları ya hiçbir otoriteye boyun eğmeden, kendi kararlarıyla gerçekleştirir; ya da eyleminde başkasını taklit eder yahut taklit etmek, boyun eğmek zorunda kalır. Başka bir örnek : bir devlet yatırımında tanıdığı birisine iltimas yapan yüksek dereceli bir memuru düşünelim; bir de amirinin hilesine boyun eğmeyen ve işten çıkarılan küçük bir memuru düşünelim. Birincisini determine eden, çıkarları; ikincisini determine eden, dürüstlüktür. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Madde 5b.— Buna (ahlâkî hürriyete) zıt olan determinizm ve delilleri.

Yazımızın başında müfredat programının Fransadan geldiğini söylemiştik. Bunu hazırlayan eğitimci, determinizm-indeterminizm alternatifinin Kant'dan önceki felsefeye ait olduğunun farkında olmamalı ki bunu bir problem yapıyor ve cevaplandırılmasını istiyor. Determinizm, hürriyete yer bırakmayan, insanı tabiatın mekanizmine ya da tanrıya teslim eden bir görüştür. İndeterminizm insanı bütün bağlarından koparır. İnsanın, eylemlerini yöneten değerlerin determination'una bağlı olması ile onun hür olması çelişmezler; çünkü hürriyet bir çeşit bağlılıktır. Determinizm ancak kendi kendine olup biten, yönetilmeyen, anlamadan ve gayeden yoksun olan tabiat olaylarında aranabilir; kaldı ki bu bile her alanda geçerli değildir; tabiat bilimlerine statistiğin uygulanmasını sebebi, determinizmin geçerli ve geçersiz olduğu alanları ayırmak içindir. İnsan hayatı daima bir gayeye yönelmesi bakımından determine edilmiştir; fakat şu veya bu gayeyi gerçekleştirmede insan bir seçme imkânına sahiptir. Hürriyet için deliller gösterilemez; çünkü hürriyet, Kant'ın deyişiyle bir «olay»dır. Olayların ispat edilmeğe ihtiyaçları yoktur. Bu maddede problem ters yönden ortaya atılmıştır.

Madde 5c.— Vicdanın mahiyeti, şuurdan farkı.

Yukarda belirttiğimiz gibi, Fransızcada iki anlamlı olan «conscience» kelimesi psikolojizm akımının işine yaradı. Mantığı ve bilgi teorisini psikolojiye dayatan bu akım, ethiğe ait olan vicdan problemini de şuur kavramı içinde eritti ve vicdanın bir şuur gerginliğinden başka birşey olmadığını iddia etti. Vicdan ile şuurun karşılaştırılması bile yanlış; çünkü bunlar heterogen problem alanlarıdır. Vicdanın yeri, bir insanın, başka hiç kimsenin bilmediği hareketlerini «birlikte bilen» iç hayatı, duygusudur. Örneği, yaptığımız bir haksızlığı elimizden gelen her vasıtaya başvurarak örtbas etmek is-

tesek bile içimizdeki bu duygu (eğer varsa) bizi rahatsız eder. Şuur arapça «şaare»den gelir, «bilme» demektir. Bunun vicdanla karıştırılması için sebep yoktur. Vicdan daima bir olaydan sonra harekete geçer ve o olayla hesaplaşır. Şuur ise bir şeyi o anda bilme, onun farkında değildir. Bu da ya aktif ya da pasif bir şekilde olur. Aktif olursa insan o şeye doğru yönelir; araştırmacı bir tavır alır; pasif olursa da o şeyin karşısında bir seyirci olarak kalır. Biz bugün artık şuur kelimesini kullanmıyoruz. 13. yüzyılda Mercimek Ahmet'in Farsçadan çevirdiği bir kitaba dayanarak «bili» diyoruz.

Madde 6.— Sanat ve felsefe : güzellik ve sanat hakkında kısa bilgi.

Burada da sanat ve felsefeyi karşı karşıya koymakla ne istendiği meçhul. Sanat mı felsefeyi anlatacak, felsefe mi sanatı? Yoksa başka bir bilim her ikisini de mi anlatacak? Şöyle bir başlık koymak lâzım : sanat felsefesi. O zaman bir felsefe disiplini ele alınmış olur; fakat bu disiplin güzellik hakkında ne uzun ne de kısa bilgi verebilir. Sanatta güzellik, yücelik, ulvîlik arama eskiden estetik adı altında yapılırdı. Çağımızda sanatın varlığına bu kavramlarla girilemez; sanat eserleri çeşitli devirlerde yaşamış insanların problemlerinin aynasıdır; bu eserlerde o problemleri kavramak gerekir. Güzel kavramı ancak tanıdığımız bazı insanlar, tabiat manzaraları, film yıldızları vbg. için kullanılır.

Şimdi de lisede okutulan mantık müfredat programını ele alalım :

Madde 1.— Mantık nedir? Mantığın konusu, psikoloji ile ilgisi, düşünmenin prensipleri ve bölümleri.

Programın mantık hakkında hiçbir fikri olmadığı bu maddeden anlaşılıyor; çünkü mantığın psikoloji ile ilgisi aranıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, mantığın psikoloji ile ilgisi olduğunun sanılması şöyle bir önyargıya dayanıyordu: psikoloji genel olarak düşünmeyi inceler. Bu yanlış, çünkü düşünme süjeye aittir; düşünme süjeden ayrıldığı zaman fonksiyon olmaktan çıkar. Bunu bir örnekle açıklayalım Kant'ın düşünmesi (düşünme fonksiyonu) onun ölümüyle sona ermiştir; faakt düşünmesinin ürünü olan düşünceleri varlıklarını devam ettiriyorlar. Mantık bu ikinci varlık alanını inceler, prensiplerini tespit eder. Mantıkî düşünmek için kimsenin mantık öğrenmesine ihtiyacı yoktur. Nitekim okuma yazma bilmeyen bir köylünün insanı hayrette bırakan bir mantığı vardır; o çelişik konuşmalara derhal dikkati çeker ve kendisine söylenen iki zıt cümleden birinin yanlış olduğunu öne sürer. Mantık hiç kimseye ne doğru ne de eğri düşünmeyi öğ-

retebilir. Nasıl ki dil bilimi dilin yapısını inceliyor, kaidelerini tespit ediyorsa, mantık da düşüncelerin ve yargıların yapısını incelemekten başka bir şey yapmaz.

Madde 2.— Terimler, çeşitleri, işlem, kaplam, tanımlama, smiflama.

İyi bir biyoloji dersi gören bir lise öğrencisi bunların hepsini işbaşında öğrenecektir; balığın genel bir kavram olduğunu, çeşitlere, sınıflara ayrıldığını, özel olanın genelin altında yer aldığını öğrenecektir. Lisede öğretilecek mantık için iki konu üzerinde durmak yeterlidir : 1. mantığın prensipleri, 2. yargıların çeşitleri. Öğretmenin görevi bu hususları doğru örneklerle açıklamak olmalıdır.

Madde 3.— Önermeler, çeşitleri, önermeler arasındaki ilişkiler.

Madde 4.— İstidlâl ve çeşitleri.

Madde 5.— Kıyas, kıyasın şekilleri, kıyasın değeri.

Bu maddeler yukarda belirttiğimiz «yargıların çeşitleri» konusuyla sınırlandırılarak öğrenciye lüzumsuz bilgi vermekten kaçınılmalıdır. İstidlâl ve kıyasın bugünkü bilim araştırmalarında önemi kalmamıştır. Bunlar tecrübe-i bilmeyen Ortaçağ zihniyetinin kalıntılarıdır. O zamanlar tanrının varlığını, kosmosun yaratılışını, ruhun ölümsüzlüğünü, meleklerin mevcudiyetini ispat etmek için kullanılırlardı.

Madde 6.— Matematikte metot.

Bu konu ancak üniversitenin matematik bölümünde ele alınabilir; mantıkla ilgisi yoktur.

Madde 7.— Endüksiyon. Olaylardan kanunlara geçişin safhaları. Varsayım, vs.

Endüksiyon tabiat bilimlerinde kullanılan bir metottur; bugünkü mantığın konusu değildir. Varsayım, deneyim ve gözlem de mantığın değil, tecrübe-i çalışan bilimlerin metotlarıdır. Eğer bu metotlar mantıkla öğretilmeğe çalışılırsa, uydurmacılık başlar. Nitekim, liseden gelen her öğrenci endüksiyon örneği olarak demirin ısıtılmasını verir : çünkü bu fizikte öğrendiği bir şey değil, mantık dersinde düşünmeden öğrendiği bir şeydir.

Madde 8.— Prensip ve teori.

Mantık bilimlerden ne istiyor? Onlara prensip ve teorilerini nasıl yapacaklarını mı öğretecek? Mantıkçı fizikçiye prensip mi verecek? Yoksa

onun prensip ve teorisinin doğruluğunu mu sınavacak? Bu maddenin mantık programına konması tek kelimeyle saçmadır.

Madde 9.— Analoji yoluyla istidlâl.

Analoji benzetme demektir. Meşru olarak kullanıldığı yer edebî eserlerdir. Bilimde analoji yanlış sonuçlara varılmasına sebep olur; çünkü bilgi benzerliklerden değil ayırıcı özelliklerden elde edilir. Ünlü psikolog W. Köhler, araştırmalarda her türlü analogiden sakınmak gerektiğini söylemişti. Bu gerekliliği her bilim gözden kaçırmamalıdır. Örneği, insan topluluklarına bakarak hayvan gruplarında da bir aile, bir toplum, bir devlet düzeni aramak, sosyoloji ile zooloji arasında bir analoji yapmaktır ve bu yapılmıştır da. Fakat bugünün davranış biyolojisi, bu analogilerin yanlış olduğunu, insan dünyasından hayvan dünyasına prensip taşınamayacağını, bunun tersinin de yapılmayacağını, göstermiştir.

Madde 10.— Belge ve şahadet. Tek olayın tespitine giden istidlâl, vs.

Bilim araştırmaları daima bir görüşten hareket eder; fenomenler bu görüşü desteklerse, araştırma ilerler. Belge ve şahadetlerden hareket ederek tek olayın tespitine giden istidlâl diye birşey yeryüzündeki bilimlerin hiçbirinde yoktur. Tek olayın tespiti aposteriori bir bilgidir, istidlâl değildir. Burada da problem ters yönden ortaya atılmıştır.

Yukardaki açıklamalar felsefe programındaki yanlışlıkları ve eksiklikleri ortaya koydu; mantığın lisede bu şekliyle okutulmasının lüzumsuz olduğunu da gösterdi. Lisede ezberciliği kökünden sökecek bir program hazırlanarak M.E. Bakanlığına gönderilmiştir. Mantığın lisede *ayrı bir ders olarak okutulmamasını* teklif ediyoruz. Mantık felsefe programında felsefenin bir disiplini olarak yer almalıdır. Boşalan ders saatleri haftada bir saat davranış biyolojisi, bir saat da cebir konarak doldurulmalıdır.

Bu teklifimiz şu esasa dayanıyor : Formal mantık kalıplarına göre düşünme geleneği, Doğu milletlerinin ortak bir geleneğidir. Batı dünyası bunu Rönesans'da arkaya atmıştır; fakat bizde halâ her sahada uygulanıyor. Bilimin yolunu tıkayan bu masabaşı tefekkürüne son vermek lâzımdır.

Şimdi de lisede okutulmak istenen ve asıl adı matematik mantık olan sembolik mantığı ele alalım. Matematik mantık Avrupa üniversitelerinde matematiğin bir dalıdır ve yüksek matematik öğrenimi yapanların ilgilendiği bir konudur. Kaynağını Leibniz'de bulan ve geçen yüzyılın sonlarında

yeniden ele alınan bu çalışma alanında biri doğru diğeri eğri iki gelişme çizgisi vardır. Doğrusu, bugünkü kibernetiğin ve otomasyon tekniğinin zeminini hazırlayan matematik mantık; eğrisi de matematiğin şemalarını yargılara uygulamaya çalışan, yargıları sembolleştiren ve sembolleri yargılayan sembolik mantıktır. Eğer bu ikincisi felsefenin problemlerine el atmasaydı, zararsız bir oyun olarak kalabilirdi. Fakat felsefe problemleri, felsefî görüşlerden koparılan yargılar şekline sokulup sembollere vurulunca, felsefî-mantıkî bir soysuzlaşma başlamış oldu. Analitik felsefe adıyla ortaya çıkan bu kavramcılık, bu yeni skolastisizm, İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde bir ara tutundu. Bizde de bu kanalla girmiştir. Bizde bir adım daha (elbette yanlış bir adım daha) atılarak felsefe mi yoksa mantık mı belli olmayan bir kılıfta liselere sokuldu. Üstelik bu, matematikçi olmayan, ehliyetsiz oto-didaktlara teslim edildi. M.E. Bakanlığı tarafından kabul edilen «modern mantık» adındaki yazı da şuradan buradan çırpıştırılmış, insicamsız fikirlerin bir yığındır. Soruyoruz lise öğrencisinin beynini dümura uğratacak olan bu yazıların ders diye okutulması sadece bir cehaletten ötürü müdür, yoksa hunun ardında başka bir gayemi vardır? Bu yazıları tetkik eden Talim Terbiye Dairesinde bir matematik-mantıkçı var mıdır? Hangi salâhiyetle liseler bir deneme tahtası olarak kullanılıyor? Sorumlular bu sorulara cevap vermelidirler.

Bu konuyla ilgili bazı hususları aydınlatmak gerekiyor :

1.— Yeniçağda yeni bilimlerin kurulmasıyla mantık önemini kaybetti; çünkü varlık hakkında sillogisme (kıyasa) dayanan çıkarımların yerini tecrübe aldı. Yargılar arasındaki münasebetlerin sınırlarının daha fazla genişleyemeyeceği daha Kant'ın zamanında anlaşılmıştı. Fakat bu sınır zaman zaman zorlanmıştır. Her zorlama felsefe disiplinlerinin arasında bir prensip ve alan karışıklığına sebep olmuştur. Nitekim,

2.— Bugün sembolik mantık bir bilgi teorisi olma çabasıdadır ve kendine «epistemolojik mantık» adını yakıştırmaktadır; fakat aynı zamanda formal mantığa dayandığını da kabul etmektedir. Bu yüzden birçok tutarsızlıklara düşmektedir. Hem bilginin aracı olduğunu, hem bilgiyi kontrol ettiğini, hem bilgi sağladığını iddia etmektedir. Bilgi teorisinde daima bir muhteva aranır; halbuki elimizdeki broşürlerde sembolik mantığın bir yapmadil olduğu söyleniyor (s. 8). Bilgi teorisi yapma bir dilden hareket edemez, çünkü insanın bilgisi yapmacık değildir.

3.— Deniyor ki, bu yapına-dilin gayesi «düşünüşü otomatikleştirmek»-miş (s. 8). Bilgi yavaş ve dikkatli adımlarla ilerler ve insanın bütün kabi-

liyetlerinin uyanık olmasını gerektirir. Otomatikleşen bir düşünme yeni bilim durumlarının içinden çıkamaz; çünkü otomasyonda yaratıcılık yoktur. Otomatik düşünüş, otomatik hareket, şöförlükte, serî imalât yapan fabrikalarda işe yarayabilir.

4.— Psikolojinin dil üzerindeki araştırmaları bir mantık problemi olarak görülüyor (s. 11). Nasıl ki eskiden mantık psikolojiyle, bilgi teorisiyle, çok önceleri ontolojiyle karıştırıldığı gibi, şimdi de linguistikle karıştırılıyor. Mantığm tarihini biraz bilenler bu hatalara düşmezler. Bugün çok-değerli matematik-mantık araştırmaları ilerlemektedir; faakt bu yargıları çarpık çurpuk cümlelerle anlamsızlaştıran uydurma bir mantık değil, gerçek bir bilimdir.

5.— (s. 12) K. Bühler bir dil-felsefecisi değil, tecrübî psikoloji yapan, özellikle çocuk psikolojisiyle uğraşan bir psikologdur ve yarım yüzyıl kadar önce ölmüştür. Onun söyledikleri dil-psikolojisiyle ilgilidir ve bugün önemi kalmamıştır.

6.— Yazarlar dili bir alet olarak görüyorlar; bugün biyolojide bile terkedilmiş olan mekanist teorinin içine yuvarlandıklarının farkında değildirler. (s. 6, 8, 11)

7. Felsefeye yerleşmiş olan Yunanca-Latince terimler vardır; fakat bu terminolojiyi kalabalıklaştırmamak, yaşayan yabancı dillerden kelime almak için Türkçe düşünmek ve yazmak şarttır. Broşürlerin yazarları, cümlelerini İngilizce deyimlerle doldurmuşlar. Bundan anlaşılıyor ki onlar Türkçe düşünemiyorlar; İngilizce düşünüp Türkçe yazmağa özeniyorlar.

8.— Önergeler mantığı adındaki dört broşürün lisede bir ders olarak okutulmasına akli başında bir sebep gösterilemez. Ekonomik gücü çok zayıf olan memleketimizde bunun için fuzulî masraflar yapılması ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Kendi mesleklerinde araştırma imkânlarından yoksun olan öğretmenler sembolik mantık kurslarına tâbi tutuluyorlar. Bunun yerine yeni yayınları izleme imkânlarının sağlanması, seminerler tertip edilmesi gerekir. Felsefe memleketimizin gerçekleri gözönünde tutularak yapılmalıdır. Aksi halde akademik bir gevezelikten ileri gitmez. Şimdi lise öğretmenliği yapan eski öğrencilerimiz bu kursların M.E. Bakanlığı emriyle yapıldığını ve bu emri yerine getirmek zorunda kaldıklarından boşuna vakit kaybettiklerini söylemektedirler.

«Modern mantık» adi altında yayımlanan bu broşürler ve buna dayanarak yapılan dersler lise eğitimi için mahzurludur. Buna derhal son verilmesi gerekir.

9/3/1971

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sistemik Felsefe ve Mantık Kürsüsü
üyeleri :

Takiyettin Mengüşođlu

Tüten Anđ

LİSE FELSEFE DERSLERİ İÇİN TEKLİF EDİLEN PROGRAM.

I — Bilgi Teorisi

- 1 — Bilginin çeşitleri (tabîî hayat bilgisi, ilmî bilgi, felsefî bilgi, sanatın sağladığı bilgi, dinî bilgi), felsefî ve ilmî bilginin birbirinden ayrılmazlığı.
- 2 — Bilginin niteliği (apriori bilgi, aposteriori bilgi, ihtimali bilgi).
- 3 — Subiekt ile obiekt arasındaki münasebet olarak bilginin tasviri.
- 4 — Subiekt ve obiekt arasındaki münasebetten doğan başlıca «ism»lerin örneklerinin filozoflardan alınan kısa metinlerle gösterilmesi.
- 5 — Hakikat ve hata problemi.
- 6 — Hakikatla hata birbirinden nasıl ayrılır? Kriterium problemi, kriteriumun ilimlerde ve felsefede örneklerle gösterilmesi.
- 7 — Hakikatın çeşitleri ve dayandıkları temeller, hakikatın birliği ve mutlaklığı.
- 8 — Bilgide araştırma ve ilerleme nasıl olur? Örneklerle gösterilmesi.

II — Etik

- 1 — Eylem ve eylemleri yöneten kıymetler.
- 2 — Kıymetlerin çeşitleri.
- 3 — Etik'te Hürriyet Problemi (Kant'tan seçilmiş kısa parçalar).
- 4 — Kıymet yargılarının subiektivliği ve relativliği. Bu görüşü ortaya koyan felsefî teorinin eleştirilmesi.
- 5 — Etik ile geçerlikte olan moraller arasındaki farkın örneklerle gösterilmesi.

III — Tarih Felsefesi (Tarih Ontolojisi)

- 1 — Tarihî varlık alanını yöneten prensipler (zaman, mekân, görüş tarzı, irsî özellikler, eğitim, gelenek, karşılıklı tesir, kausalite, oluş).
- 2 — Tarih ontolojisinin Hegel ve Marx'ın görüşleri ile karşılaştırılması.

IV — Dil Felsefesi.

- 1 — Bir varlık alanı olarak dil.
- 2 — Bir imkânlar varlığı olarak dil.
- 3 — Dil ile hayat, dil ile subiekt sferi arasındaki bağ.
- 4 — Dilin insan için, insan başarıları için ifade ettiği mana.
- 5 — Dilimiz gözönünde bulundurularak dil hakkında ortaya atılan teorilerin kısaca tasviri.

V — Hukuk ve Devlet Felsefesi.

- 1 — Devlet ve hukuk fenomenleri hakkında ortaya atılan spekulatif görüşler.
- 2 — İnsan fenomenlerinden hareket eden devlet ve hukuk felsefesi.
- 3 — Kanunların devletin varlık yapısındaki yeri.

VI — Metafizik.

- 1 — Eski metafizik (alanlar metafiziği).
- 2 — Problem metafiziği, örneklerle gösterilmesi.

VII — Mantık.

- 1 — Mantığın incelendiği varlık alanı.
- 2 — Mantığın varlık alanını yöneten prensipler, bu prensiplerin fizik prensipleri ile karşılaştırılması.
- 3 — Mantık hakkında ortaya atılan yanlış görüşlerin incelenmesi.
- 4 — Yargılar, yargıların unsurları.